

Wisłocki, Jerzy

Źródła elektroniczne - nowe możliwości badawcze

Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego 7, 283-287

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY WISŁOCKI

Źródła elektroniczne – nowe możliwości badawcze

Elektronische Quellen – neue Forschungsmöglichkeiten

Chciałbym zwrócić uwagę historyków państwa i prawa polskiego na nowe możliwości badawcze, które otwiera dysk kompaktowy *Teki Dworzaczka*. Dysk pod tym tytułem opublikowaliśmy w serii wydawnictw Biblioteki Kórnickiej PAN w 1995 r., jako efekt zrealizowanego projektu badawczego, finansowanego przez Komitet Badań Naukowych. Było to wydarzenie bez precedensu w naukach historycznych.

W 1988 r. od prof. Włodzimierza Dworzaczka, wybitnego polskiego historyka i genealoga, pozyskałem do zbiorów Biblioteki Kórnickiej PAN wypisy źródłowe, które gromadził przez blisko 40 lat, do zamierzonej publikacji herbarza wielkopolskiej szlachty. Część tego herbarza była opracowana w maszynopisie (ok. 25%), natomiast podstawowy materiał był zgromadzony w formie około 300 000 regestów. Ze względu na kwalifikacje autora nikt nie miał wątpliwości, że są to regesty najwyższej próby, zasługujące na pełne zaufanie, ale dalsze ich wykorzystywanie było prawie niemożliwe. Regesty były sporządzane ręcznie, na kartach A4, sukcesywnie – w trakcie wykorzystywania przez Autora wielkopolskich ksiąg sądowych ziemskich i grodzkich z XV do XVIII w. oraz akt metrykalnych i prasy XVIII i XIX w. Pisząc herbarz, Autor ustawicznie musiał wertować kilka tysięcy zapisanych stron, aby wyłuskać potrzebne Mu informacje¹. Kontynuowanie Jego dzieła w tradycyjnej formie wydawało się być niemożliwe. Zaradzić temu mogła tylko komputeryzacja zbiorów.

Wkrótce dysk ten zaczął być wykorzystywany w wielu uczelniach, ale głównie jako pomoc w edukacji studentów historii w posługiwaniu się techniką komputerową, natomiast dużą popularność zdobył wśród amatorów genealogii w Polsce i USA. Dysk jednak został potraktowany przede

¹ Szczegółowy opis całego zbioru zob. na dysku lub: Jerzy Wiślocki, Adam Bieniaszewski, Rafał Prinke, *Spuścizna Włodzimierza Dworzaczka*, Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej 1996, z. 24, s. 169–182.

wszystkim jako zbiór materiałów źródłowych do genealogii polskiej szlachty z dużą szkodą dla zawartych w nim innych materiałów.

Prof. Włodzimierz Dworzaczek rzeczywiście zbierał materiały do herbarza wielkopolskiej szlachty, ale jeśli w trakcie lektury natknął się na rozmaite inne informacje, odnotowywał je. Trzeba jedynie próbować do nich dotrzeć i tym chciałbym zainteresować historyków prawa.

Każdy regest zawiera nazwiska i imiona od dwóch do kilkunastu osób występujących przed sądem grodzkim bądź ziemskim w sprawach cywilnych: spornych i niespornych oraz karnych. W regestach jest opisany rodzaj sprawy, nazwa dóbr, jeśli one były przedmiotem postępowania, wysokość nawiązek w sprawach karnych itp. Regesty mają podobną strukturę:

1211 (Nr. 1113 IV) 1687

Joanna ze Skrzyzny Twardowska wd. po Rafale Objezierskim żupniku bydż., w im. sw. i synów swych: Zygmunta i Antoniego Objezierskich, Ocieszyno i Gołembowo w pow. poznań. Janowi Albrachtowi Cieleckiemu s. o. Bolesława C. za 40. 000 złp. sprzedają (f. 42).

946 (Nr. 172) 1647

Jan Wład. Wolski sędzia gr. piotrk. 1646. Zygm. Oleski i Anna Przerębska małż., on wsi Oleśnice Kamionki tak po + ojca ol. Mikołaja O. spadłych, jak i od br. rodz. Łukasza Oktawjana O. nabytych dziedzic, ona pani wienna i dożyw., pw. Łukaszowi Oktawjanowi O. i innym o zajazd. tych dóbr. Łukasz-Oktaw. dożywotnik ol. żony swej Zofji Waierówny, w im. sw. i dzieci z niej spłodz. wieś tę sprzedał za 17. 666 złp. aktorowi (f. 127).

Regesty dają możliwość badania form obrotu nieruchomościami (sprzedaż, zastaw, dzierżawa, wiano, oprawa itp.) i ich wartości. Przeszukując zbiory pod hasłem miejscowości, można łatwo sprawdzić, jak często dobra szlacheckie zmieniały właścicieli, jakie były zasady spadkobrania itd. Badania takie można przeprowadzać w ustalonych okresach chronologicznych. Autor bardzo skrupulatnie odnotowywał też tytuły uczestników transakcji, operując skrótami: N – *nobilis*, G – *generosus*, MD – *magnificus dominus*, ill. – *illustris*, co ułatwia ustalenie statusu społecznego stron.

Przeszukując zbiór pod np. poszukiwanymi hasłami: *zajazd*, *zabór*, *napad*, *zabójstwo*, *morderstwo*, *głowa (główszczyzna)* itp., komputer wyłowi rozmaite wydarzenia:

819 (Nr 196) 1669

Adam Łukomski, s. o. Wawrzyńca Ł. z Krystyny Koszutskiej w im. sw. oraz Katarzyny ż. Stanisł. Bogusławskiego, i Barbary Ł. Ł. sióstr swych rodzonych, pw. Serafinowi Lipnickiemu i Helenie Bronikowskiej małż. i ich współnikom, o zajęcie 1/2 wsi Stawu, protestantów posesji (f. 235v) W czasie zajazdu i oblęż. dworu była w nim i N. Kat. Pokubiatowska

1349 (Nr 128) 1597

Agnieszka z Ziótków wdowa po ol. Wojc. Rydzińskim, pw. Janowi Pogorzelskiemu, s. o. Jakuba Pogorz. z Zawor, o to iż gdy aktorka wracała z pogrzebu brata ol. Jakuba

Grabskiego z m. Stawiszyna w roku ubiegłym z córką, napadł ją w Jaraczewie i więził w swym dworze w Zaworach, chcąc zmusić do małż. zabrał ją stamtąd Stanisł. Pogorzelski, podsędek i surrog. kaliski i oddał jej bratu rodz. Stanisławowi Złotkowskiemu (f. 46)

1148 (Nr 9) 1546

1539. Wizja głowy zabitej ol. Wojciecha Koryckiego we dworze Jadwigi K. wd. po ol. Walentyne Tomickim we wsi Koryta. Zabity w czasie zbrojnego zajazdu jej domu przez G. Stanisł. Rozdrażewskiego, (f. 221). Wtedy też zabity przez R. i otoczenie jego ol. Jakub Trzczeński, o co protest, jego brat stryj. rodzony Jerzy T. (f. 221v). panna Katarzyna Korycka, siostra rodz. zabitego ol. Wojc. K. (f. ib.)

2701 (Nr 182A) 1658

Marjanna Ulanowska, wdowa po ol. Piotrze Malczewskim zamordowanym, w im. sw. oraz Barbary i Konstancji z ol. Katarzyny Biernackiej 1-o v. zrodz., oraz Antoniego, Jadwigi i Zofji ze sobą zrodz. 2-o v. dzieci, małoletnich, pw Aleksandrowi Karłowskiemu pierwszemu zabójcy i sługom jego; w sobotę przed Niedz. Palm. w Ostrowie wsi dziedz. M-go, zbrojny zajazd i morderstwo (f. 66). Kazimierz M. brat rodz. ol. Piotra (f. 67)

Trudniejsze są badania nad piastowaniem urzędów, ale i w tym przypadku rejestry stanowią nieocenioną pomoc. Urzędy były uzyskiwane stopniowo, zgodnie z ich znaczeniem, ale także z pominięciem ich hierarchii. Stosunkowo łatwe jest ustalenie przyczyn takich awansów – analizując powiązania genealogiczne. Możemy się przekonać, jak najwyższe urzędy ziemskie przechodziły z ojca na syna, a w braku męskiego potomka – przez córkę na zięcia. Są to tylko niektóre przykłady możliwości badawczych, jakie dają *Teki Dworzaczka*.

Zachęcony uzyskanymi rezultatami, postanowiłem utworzyć samodzielną jednostkę organizacyjną z zadaniem popularyzacji osiągnięć nauki zachodnio-europejskiej w elektronicznej formie oraz przystosowywania ich do polskich źródeł historycznych. Zorganizowaliśmy Centrum Elektronicznych Tekstów Humanistycznych, z czterema stanowiskami pracy, finansowane przez Komitet Badań Naukowych. Rezultaty prac są zachęcające², ale jednocześnie wskazują na to, że bez dalszego finansowania komputeryzacji źródeł historycznych w Polsce trudno będzie osiągnąć znaczące wyniki.

W Polsce w badaniach historycznych komputerami posługują się środowiska w Białymstoku, Olsztynie, Warszawie i Krakowie, ale niemal wyłącznie w zakresie historii gospodarczej i demografii historycznej. W rezultacie tworzą się zespoły, dla których podstawową pomocą w badaniach są bazy danych, a więc źródła w przetworzonej postaci, która nie ma odpowiednika w tradycyjnej metodzie publikacji źródeł. W Centrum podjęliśmy próby komputeryzacji źródeł typu narracyjnego, nie rezygnując z tworzenia baz danych. Wyniki tych prób zostały opublikowane na internetowej stronie

² Efektem działalności Centrum jest monografia: Rafał T. Prinke, *Fontes ex machina. Model komputerowej analizy źródeł historycznych*, Poznań 2000, ss. 342.

Biblioteki Kórnickiej (bkpan.poznan.pl). Można tam znaleźć: dwie bazy danych (1. Genealogia wielkopolskiej szlachty, 2. Katalog starych druków Biblioteki Kórnickiej PAN), publikację zbiorową *Nuntius vetustatis* oraz dwa diariusze sejmowe z lat 1764 i 1793.

Prowadzone w Centrum prace pozwoliły na opracowanie koncepcji dysku tematycznego pod hasłem *Elity polityczne I Rzeczypospolitej. Źródła i materiały*. Jest to propozycja gromadzenia na jednym dysku materiałów, które mogą być podstawą do pogłębionych badań nad aktywnością polityczną szlachty, ich mentalnością, powiązaniem rodowymi, zasadami dzierżenia urzędów itd. Struktura dysku będzie przedstawiała się następująco:

I. Król

a. Genealogie dynastyczne:

- Oswald Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895
- Włodzimierz Dworzaczek, *Genealogia. Tablice*, Warszawa 1959
- Kazimierz Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, Wrocław [1992]; *Rodowód Piastów Śląskich*, t. 1–3, Wrocław 1973–1977; *Rodowód Piastów Mazowieckich*, Wrocław [w druku]
- Edward Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, t. 1–2, Szczecin 1995
- Zygmunt Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów*, Warszawa 1968
- Józef Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895

b. Ikonografia królów polskich

c. Polska heraldyka królewska

II. Parlament

a. Diariusze sejmowe

b. *Volumina legum*

c. Akta sejmikowe

III. Urzędnicy

a. Baza danych urzędników staropolskich

b. Podziały administracyjne

c. Urzędy w rozwoju dziejowym

IV. Szlachta

a. Genealogiczna baza danych: *Szlachta polska XV–XVIII w.*

b. Herbarze:

- Bartosz Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584
- Kasper Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 1–10, wyd. J. N. Bobrowicz, Lipsk 1839–1846
- Teodor Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 1–31, Poznań 1879–1908
- Adam Boniecki, *Herbarz Polski*, t. 1–16, Warszawa 1899–1913
- Seweryn Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 1–15, Warszawa 1905–1938

c. Biografie:

- Polski Słownik Biograficzny
- Pamiętniki

d. Źródła:

- Teki Dworzaczka
- Teki Łempickiego
- Teki Łuszczyńskiego

Tak zaprojektowany dysk jest sukcesywnie realizowany. Do opublikowanych *Tek Dworzaczka* dotyczących genealogii szlachty wielkopolskiej dodamy materiały do genealogii szlachty mazowieckiej (*Teki Łempickiego*) oraz genealogii szlachty województwa krakowskiego (*Teki Łuszczyńskiego*) – prace zostaną zakończone w 2000 r. Trwają przygotowania do utworzenia bazy danych *Urzędnicy staropolscy oraz Szlachta polska XV–XVIII w.* Zakończona została edycja dwóch diariuszy sejmowych z lat 1764 i 1793. Metodą skanowania przygotowano do publikacji diariusze z lat 1750, 1752, 1754, 1758, wydane przez Władysława Konopczyńskiego, a trwają prace nad kopiowaniem diariusza Sejmu Wielkiego.

Różnorodne materiały, które zostaną umieszczone na projektowanym dysku, dały podstawę do prezentowania rozmaitych technik elektronicznej edycji źródeł. Będą tam zamieszczone bazy danych, ale także teksty źródeł narracyjnych, jak na przykład diariusze sejmowe kopiowane z rękopisów w wersji transliterowanej (diariusz z 1764 r.), modernizowanej (diariusz z 1793 r.) bądź skanowanej z tekstów już opublikowanych (diariusze z publikacji W. Konopczyńskiego). Takie postępowanie daje możliwość podjęcia w przyszłości dyskusji nad najdogodniejszą formą elektronicznej publikacji źródeł historycznych.

Podstawowym jednak celem dysku jest dostarczenie historykom materiałów do badań elit politycznych. Do nich niewątpliwie zalicza się szlachta. Założeniem ideowym jest umożliwienie zbadania, jak przedstawiały się kariery posłów szlacheckich. Po wyborze posła na sejmiku będzie można ustalić jego dane osobowe, wypowiedzi na sejmiku przedsejmowym, w sejmie, na sejmiku relacyjnym, piastowane urzędy przed wyborami i po zakończeniu misji poselskiej, przyrost majątku, koneksje genealogiczne, poziom wykształcenia, a także – w ograniczonym zakresie – mentalność. Można przecież, wykorzystując diariusze sejmowe, podjąć próbę odpowiedzi na pytanie, jak były przez posłów postrzegane narody ościenne, jakie panowały stereotypy, jak oceniano politykę zagraniczną, itd. A do tego nie trzeba wertować całego diariusza (diariusz sejmu z 1793 r. zawiera 1200 stron maszynopisu), lecz można wyręczyć się komputerem.

Realizacja takiego dysku wymaga jednak współpracy wielu wykonawców, szczegółowych zadań i konieczna będzie koordynacja prac w skali całego kraju. Ale już obecnie historycy powinni posiadać umiejętności wykorzystywania do badań elektronicznie przetworzonych tekstów źródłowych.